

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อมองย้อนไปในประวัติศาสตร์ เป็นที่ยอมรับกันว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เคยอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ระบบการซื้อขายไม่มี หากแต่เป็นการใช้ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นหลัก และยังไม่คำนึงถึงราคาว่าสิ่งของนั้นจะมีความแตกต่างกันหรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจและความต้องการ (วัชรินทร์ สมานจิต, 2535, หน้า 4) ต่อมาหลังจากที่ได้เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ.2504 จนถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลา 30 ปีเศษ โดยในระยะแรก ๆ ของแผนพัฒนาฯ มีจุดเน้นที่การพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการสั่งเข้า และเร่งอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้น จากนั้นนโยบายที่จะพัฒนาประเทศดังกล่าว รัฐบาลในยุคนั้นได้กำหนดมาตรการต่าง ๆ หลายประการ เพื่อเกื้อหนุนต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เช่น จัดให้มีคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน การสร้างถนนหนทาง แหล่งผลิตไฟฟ้า และเครื่องสาธารณูปโภคต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม การออกกฎหมายควบคุมค่าจ้างแรงงานกรรมกร การออกกฎหมายให้สิทธิพิเศษแก่นักลงทุนต่างชาติ การอนุญาตให้มีธนาคารพาณิชย์ขึ้นจำนวนมาก เป็นต้น

การพัฒนาในแนวทางข้างต้นได้เริ่มส่งผลกระทบต่อชนบทอย่างมหาศาลที่สำคัญ ๆ ก็คือ โครงสร้างการผลิตด้านการเกษตรถูกขยายฐานออกไปอย่างกว้างขวาง จากที่ผลิตข้าวเป็นหลักอย่างเดียว ได้กลายมาเป็นการปลูกปอ ปลูกอ้อยปลูกมันสำปะหลัง ปลูกข้าวโพด และพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ป่าไม้ถูกรุกราน ต้นไม้ถูกโค่นมาแปรรูปเป็นสินค้า สินค้าก็ถูกขูดมาขายและแปรรูป และที่สำคัญที่สุดก็คือ ในกระบวนการสะสมทุนของนักลงทุนด้านธุรกิจและอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ ๆ นั้น ทุนทรัพย์หรือเงินออมจากชนบทถูกดูดเข้าสู่เมืองผ่านธนาคารพาณิชย์ ซึ่งได้ขยายตัวอย่างกว้างขวางในยุคนั้น ผลกระทบของชาวชนบทโดยตรงที่เห็นได้ชัดก็คือ รายได้ของคนชนบท ซึ่งเมื่อมีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบขึ้นในหลายปีต่อมาก็ได้ยืนยันสิ่งที่สังเกตเห็นได้ว่า

ในขณะที่อัตราความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศเพิ่มขึ้น แต่ส่วนแบ่งของรายได้ที่ได้จากการพัฒนา กลับไม่เป็นธรรมมากขึ้น ยิ่งมีการพัฒนาคนรวยยิ่งรวยขึ้นและคนจนยิ่งจนลง (อุทัย ดุลยเกษม, 2533, หน้า 6-8)

พ.ศ. 2527-2537 สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในด้านวัตถุ แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้ช่วยให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากสภาวะของความด้อยพัฒนา สังคมไทยต้องเผชิญกับปัญหาเก่า ๆ ที่ยังคงเกิดขึ้นและมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจระหว่างเมืองกับชนบท ปัญหาความไม่เป็นธรรมของระบบกรรมสิทธิ์และการถือครองทรัพย์สิน ซึ่งเห็นได้จากการไร้ที่ทำกิน การว่างงาน และการล้มละลายเพราะมีหนี้สิน ล้นพ้นตัวของชาวนา ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบแรงงานผู้หญิงและเด็ก ปัญหาการเสื่อมโทรมของศีลธรรมและจิตใจ อาชญากรรม ยาเสพติด และปัญหาของการทำลายสภาพแวดล้อม เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ล้วนชี้ชัดว่า ลักษณะที่ขัดกันและความขัดแย้งหลัก ๆ ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างเต็มที่ ซึ่งเท่ากับเป็นการฟ้องว่า การพัฒนากระแสหลักของไทยที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง คือความพยายามที่จะเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมแต่เพียงทางเดียวนั้น ไม่ได้ก่อให้เกิดผลด้านบวกเพียงด้านเดียวดังภาพทางด้านวัตถุ หากแต่ได้เพิ่มและเร่งเร้าให้สังคมไทยโดยรวมเข้าสู่สภาวะวิกฤตมากขึ้นในทุก ๆ ด้าน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2538, หน้า 153-155)

อนึ่ง ถึงแม้ว่าแผนพัฒนาฯ ในช่วงหลัง ๆ รัฐบาลได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางสังคมมากขึ้นก็ตาม แต่ผลกระทบและปัญหาต่าง ๆ ก็ยังคงอยู่ ก่อให้เกิดการปรับตัวของคนในสังคม การปรับและเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมอย่างใหญ่หลวง และเกิดขึ้นทั่วทุกภาคของประเทศอย่างเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นตามลำดับ กล่าวโดยสรุปได้ว่า สิ่งที่เป็นปัจจัยและเงื่อนไขของการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกิดจากกระบวนการสร้างรัฐและการขยายตัวของรัฐ การผลิตเชิงพาณิชย์ การเพิ่มของประชากร การขยายตัวของอุตสาหกรรม การขยายตัวของเมือง การแพร่กระจายทางเทคโนโลยีและการสื่อสาร และการขยายตัวของเส้นทางการคมนาคม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิได้เป็นไปอย่างเท่าเทียมกันทั้งประเทศและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีความหลากหลาย แต่ก็มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันหมด (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538, หน้า 8-9)

ชุมชนใกล้เมืองและชุมชนชนบทต่างก็ได้รับผลกระทบ และเผชิญหน้าภาวะการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองอย่างรุนแรง ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์กลายเป็นรูปแบบการผลิตหลักก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการใช้ทุน การจ้างแรงงานและการผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาด จึงนำมาซึ่งการขยายตัวของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แรงงานและระบบการขนส่งที่ทันสมัยเพื่อการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด ทำให้เกิดการเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ทั้งในระบบการผลิตและการกระจายการผลิตที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ จากการผลิตแบบครัวเรือนไปสู่การผลิตขนาดใหญ่ การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำ การเกษตรไปสู่การจ้างแรงงาน และระบบตลาดที่พึ่งพาพ่อค้าคนกลาง ในขณะเดียวกันที่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์แทรกตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านนั้น รัฐและระบบราชการก็พยายามขยายขอบข่ายการปฏิบัติการของรัฐด้วย ทั้งในด้านการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติและประชากร การให้บริการ การพัฒนาและการสร้างอุดมการณ์ของรัฐไทยที่หนุนช่วยและส่งเสริมระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์บนพื้นฐานของความมั่นคงทางการเมือง จะเห็นได้ว่าระบบราชการประสบความสำเร็จอย่างมากในการขยายเครือข่ายของระบบราชการลงไปในระดับหมู่บ้าน สามารถกำหนดขอบเขตของหมู่บ้าน เพื่อประโยชน์ในการบริหารและปกครอง สามารถควบคุมและตั้งอำนาจการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาเป็นของรัฐ จัดตั้งกลไกในการปกครอง มีตัวแทนของรัฐปฏิบัติงานอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งสามารถให้บริการด้านการศึกษา การสาธารณสุขและการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในด้านการพัฒนาของระบบข้อมูลข่าวสารที่เกิดจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ทำให้การส่งผ่านข้อมูลไปสู่ชุมชนหมู่บ้านอย่างรวดเร็วในรูปของโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ ทำให้ขอบเขตการรับรู้ของชาวบ้านมิได้จำกัดแต่เฉพาะเรื่องราวภายในหมู่บ้านและละแวกใกล้เคียง แต่สามารถรับรู้ข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั่วประเทศและนอกประเทศพร้อม ๆ กันอย่างรวดเร็ว (จุฑารัตน์ เมืองแก้ว, 2537, หน้า 1-2)

อาชีพการเกษตรกรรมเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่มีผลกระทบโดยตรงและรุนแรงอย่างเห็นได้ชัด เกษตรกรได้ถูกผลักดันในทุกวิถีทางให้เข้าไปสู่ระบบเกษตรแผนใหม่ ซึ่งเน้นเป้าหมายไปที่ระบบธุรกิจการค้าสนับสนุนการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลักในลักษณะที่เรียกว่าพืชเชิงเดี่ยว (Monocrop) มีการนำเอาเทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ ๆ เข้ามาใช้แทนแรงงานคนและแรงงานสัตว์เพิ่มมากขึ้น ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงนำเข้าประเทศเป็นจำนวนมาก แม้แต่พันธุ์พืชพื้นเมืองที่มีความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นก็ไม่มีใครสนใจ หันไปหาพืชชนิดใหม่ที่ผ่านการปรับปรุงพันธุ์ให้ได้ผลผลิตสูง ซึ่งอันที่

จริงแล้วต้องอาศัยปัจจัยอื่น ๆ มาช่วยเป็นอย่างมาก และส่งผลกระทบในเรื่องภัยกลับคืนสู่เกษตรกรมากกว่าเรื่องดี ทั้งที่เป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านสุขภาพ รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปด้วย (ไชยา เฟื่องอุ่น, 2535, หน้า 56-57) จากอิทธิพลดังกล่าวส่งผลให้เกษตรกรไทยอาจจะแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังต่อไปนี้คือ

กลุ่มเกษตรกรรายใหญ่ ได้แก่บรรดาเกษตรกรที่มีต้นทุนในการผลิตสูงไม่ว่าจะเป็นเงินทุน แรงงาน ที่ดินประกอบการ และการจัดการต่าง ๆ สำหรับเมืองไทยเกษตรกรกลุ่มนี้มีอยู่ค่อนข้างน้อย แต่สามารถเชื่อมโยงระบบตลาดได้ดีทั้งภายในและภายนอกประเทศ เป็นกลุ่มที่มีโอกาสสูง และได้เปรียบทุก ๆ ด้านเมื่อเทียบกับเกษตรกรอีก 2 กลุ่ม ถัดมา กลุ่มเกษตรกรรายปานกลาง ได้แก่เกษตรกรที่มีต้นทุนในการผลิตปานกลาง ส่วนมากมักจะพบอยู่ในรูปแบบของเกษตรกรครบวงจร โดยกลุ่มนี้จะติดต่อประสานกับบริษัททั้งในชาติและข้ามชาติ ซึ่งบริษัทจะเข้ามาให้ความช่วยเหลือทำสัญญากันมีค่าตอบแทนที่เหมาะสมพึงพอใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าดูผิวเผินก็เห็นว่าเกษตรกรกลุ่มนี้มีความสุขกันดี แต่ในส่วนลึกกลับตรงกันข้าม พวกเขา กำลังเผชิญปัญหานานัปการ เช่น ถูกเอารัดเอาเปรียบ เป็นหนี้สินไม่สิ้นสุด

กลุ่มเกษตรกรรายย่อย หรือเกษตรกรรายเล็ก ได้แก่ เกษตรกรที่มีต้นทุนในการผลิตต่ำที่สุดเป็นกลุ่มที่มีอยู่จำนวนมากที่สุดและกระจายอยู่ตามชนบททั่วทุกภาคของประเทศ เกษตรกรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่น่าห่วงมาก เพราะต้องเผชิญกับสภาพปัญหาทุกรูปแบบหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นศูนย์รวมปัญหาทางการเกษตรก็ได้ ปัญหาที่พบคือความแห้งแล้ง(ฝนไม่ตกตามฤดูกาล) ขาดแคลนแรงงาน (อพยพเข้าเมือง ไปนอก) ต้นทุนการผลิตสูง (ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ค่าแรงงานสูง) ราคาผลผลิตการเกษตรตกต่ำ และที่แย่ที่สุดคือความเสื่อมโทรมของสุขภาพร่างกายและจิตใจ

จากพื้นฐานของสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเกษตรกรดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเกษตรกรรายย่อย ซึ่งเป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีปริมาณสูงสุด ทำให้เกษตรกรจำเป็นต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว ที่เกิดขึ้นทั้งระยะสั้นและระยะยาว ด้วยการอาศัยภูมิปัญญา ระบบคิด ความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ผสมผสานกับความรู้วิทยาการสมัยใหม่ที่เกิดจากความสัมพันธกับบุคคล องค์กรภาครัฐและเอกชน สื่อสารมวลชน และอื่น ๆ จากภายนอกหมู่บ้าน เกิดการเรียนรู้ควบคู่ไปกับระบบคิดเพื่อการแก้ไขปัญหายังเป็นระบบและต่อเนื่อง ทำให้พบเห็นปรากฏการณ์ที่เป็นจริงในชุมชนหมู่บ้านถึงการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงของอาชีพด้านการเกษตรอย่างชัดเจน คือ

เกษตรกรที่ยังคงยึดเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักเพียงอย่างเดียว เกษตรกรที่มีอาชีพหลักด้านการเกษตรแล้วมีอาชีพอื่นเป็นอาชีพเสริม และเกษตรกรที่เคยมีอาชีพการเกษตรแต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น

ดังนั้น จากสภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา การเมือง การปกครอง เทคโนโลยี และสื่อสารมวลชน ซึ่งมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และมีผลกระทบต่อกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ทั้งชุมชนเมือง ชุมชนที่อยู่ใกล้เมือง และชุมชนชนบทที่ห่างไกลเมืองตามลำดับ กลุ่มอาชีพเกษตรกรรมในฐานะที่เป็นอาชีพหลักของประเทศและกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ ก็ไม่อาจปฏิเสธกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งจากภายนอกและภายในชุมชนที่กระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ เกษตรกรและกลุ่มเกษตรกรจึงต้องอาศัยการศึกษาเรียนรู้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมเพื่อการคงอยู่รอดได้ รวมทั้งอาจมีการปรับหรือพัฒนารูปแบบวิถีชีวิตให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ในเรื่องนี้ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจว่า ในชุมชนหมู่บ้านที่มีการศึกษาสมัยใหม่ มีการติดต่อกับภายนอก สามารถรับรู้ข่าวสารได้สะดวกในทุก ๆ ทาง เกษตรกรและกลุ่มเกษตรกรมีรูปแบบในการเรียนรู้ด้านอาชีพอย่างไร และมีผลต่อระบบคิดด้านอาชีพการเกษตรหรือไม่อย่างไร มากน้อยเพียงใด รวมทั้งมีเงื่อนไขใดบ้างที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร คำตอบที่ได้จะเป็นแนวทางสำคัญในการที่จะนำการศึกษาใหม่ ๆ และวิธีการพัฒนาที่เหมาะสมไปสู่ชุมชนหมู่บ้านต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรในชุมชน
2. เพื่อศึกษาเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม ของเกษตรกรที่มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรในชุมชน

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงรูปแบบการเรียนรู้ต่าง ๆ รวมทั้งระบบคิดของเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกรที่เกี่ยวข้องในการดำเนินอาชีพด้านเกษตรกรรม
2. ใช้เป็นแนวทางในการสนับสนุน ส่งเสริมด้านการจัดการศึกษาเพื่อชุมชน และรูปแบบวิธีการพัฒนาในด้านการเกษตรที่เหมาะสม

3. ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรและเนื้อหาการเรียนรู้ ที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร

นิยามศัพท์

รูปแบบการเรียนรู้ หมายถึง แนวทางการปฏิบัติของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป แนวปฏิบัติดังกล่าวช่วยเชื่อมโยงให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งภายใต้สภาวะการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

ระบบคิด หมายถึง กระบวนการวิเคราะห์ทบทวนการรับรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง และทำความเข้าใจเนื้อหาสาระของเรื่องนั้น ๆ โดยการเชื่อมโยงความรู้ ความเชื่อที่มีอยู่เดิมของบุคคลและชุมชน ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่รวบรวมได้ สรุปและตัดสินใจในการปฏิบัติในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมมากที่สุด

เงื่อนไข หมายถึง สิ่งที่ช่วยสนับสนุนหรือส่งเสริมจากภายในชุมชนหรือหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพเศรษฐกิจและสังคม ที่ทำให้เกิดรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร

ชุมชน หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในชนบทแต่ไม่ห่างจากชุมชนเมือง เป็นสังคมชนบทที่มีการศึกษาสมัยใหม่เข้าไป มีการติดต่อกับภายนอกได้สะดวก สามารถรับข้อมูลข่าวสารได้ในทุก ๆ ทาง และมีวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านที่ผูกพันกับการเกษตรกรรม

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้ดำเนินการวิจัยได้จำกัดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่และประชากร

พื้นที่ที่ศึกษาเป็นชุมชนทางภาคเหนือตอนล่าง คือ หมู่บ้านห้วยบง ตำบลป่าเขา อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีเหตุผลในการคัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ

1.1 เป็นหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นมาไม่ต่ำกว่า 50 ปี เพื่อให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน จำนวนประชากรไม่เกิน 200 ครัวเรือน ประชากรมีความผูกพันเป็นเครือญาติ มีโรงเรียนและวัดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมและช่วยขัดเกลาพฤติกรรมของคนในหมู่บ้าน

1.2 สภาพหมู่บ้าน มีการคมนาคมติดต่อกับภายนอกสะดวก ได้รับข่าวสารและข้อมูลต่าง ๆ หลายทิศทาง ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของเมืองสูง ทำให้หมู่บ้านหรือชุมชนมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตด้านการเกษตรให้เหมาะสมกับสถานการณ์ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต

สำหรับด้านประชากร ผู้วิจัยจะศึกษาจากเกษตรกรที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับพืชและกิจกรรมที่เกี่ยวกับสัตว์เป็นหลักและจากเกษตรกรกรอวูโส เกษตรกรวัยกลางคนและเกษตรกรวัยหนุ่มสาว

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 บริบทชุมชน ได้แก่ ประวัติชุมชน สภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

2.2 รูปแบบการเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร โดยอาศัยรูปแบบที่บูรณาการกันระหว่างเชิงวัฒนธรรม เชิงสังคมวิทยา และเชิงการศึกษาตลอดชีวิต ได้แก่

1) การเรียนรู้แบบดั้งเดิม โดยธรรมชาติ

- การเรียนรู้จากบรรพบุรุษและเครือญาติ
- การเรียนรู้จากประสบการณ์ด้วยตนเอง
- การเรียนรู้จากผู้มีประสบการณ์อื่น ๆ

2) เครือข่ายการเรียนรู้

- กรณีเกษตรกรมาพบกันเอง
- นักวิชาการลงไปคุยกับผู้นำ
- นักวิชาการนำเกษตรกรไปศึกษาและดูงาน
- การเชื่อมผู้นำเข้าหากัน

3) การเรียนรู้แบบอื่น ๆ

- การเรียนรู้จากเอกสารด้านการเกษตร
- การเรียนรู้จากสื่อสารมวลชน

2.3 ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร จะศึกษาตามแนวคิด "คิดเป็น" ผสมผสานกับระบบวิถีคิดทางวัฒนธรรม

2.4 ความสัมพันธ์ของรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร

2.5 เงื่อนไขที่มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร ได้แก่

1) ด้านเศรษฐกิจ

- การถือครองที่ดิน
- ทุน วัสดุอุปกรณ์
- แรงงานและเทคโนโลยีในการผลิต
- การบริโภค
- ระบบการตลาด
- ระบบหนี้สิน
- ระบบการออมทรัพย์

2) ด้านสังคมวัฒนธรรม

- ความสัมพันธ์ในครอบครัว
- ความสัมพันธ์กับเครือญาติและเพื่อนบ้าน
- ความสัมพันธ์กับกลุ่มอาชีพการเกษตรและอาชีพอื่น
- ความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชน
- การแพร่กระจายของวัฒนธรรมเมือง